

UN MARTYRIUM DESCOPERIT LA NICULIȚEL (JUD. TULCEA)

DE

I. BARNEA

Descoperirea în anul 1971 a unei basilici cu martyrium în vatra satului Niculițel, jud. Tulcea¹, situat la aproape 10 km S de ruinele marii cetăți și port roman la Dunărea de Jos, *Noviodunum* (Isaccea), are o mare importanță pentru problema începuturilor creștinismului pe teritoriul fostei provincii Scythia Minor, Dobrogea de azi. După inscripția găsită de noi în anul 1947 la Axiopolis (Hinog, Cernavoda), care confirmă existența în această localitate antică a martirilor creștini Chiril, Kyndeas și Tasios (Dasius)², recenta descoperire de la Niculițel vine, de asemenea, să confirme și să lămurească unele informații mai puțin precise sau chiar confuze ale martyrologiilor despre patru dintre martirii cunoscuți la Noviodunum. Ea dovedește încă o dată cât de neîntemeiate sînt anumite atitudini negative față de prezența martirilor creștini pe teritoriul Dobrogei antice și, în general, față de creditul pe care trebuie să-l acordăm informațiilor martyrologiilor³.

Cei patru martiri creștini (μάρτυρες Χριστοῦ) *Zotikos, Attalos, Kamasis* și *Philippos* — menționați de inscripția în limba greacă de pe pereții martyrium-ului de la Niculițel, se întîlnesc în textul Martyrologiului Hieronymian în ziua de 4 iunie, la Noviodunum. Cu unele deosebiri de la un text la altul, ei apar în fiecare din manuscrisele acestui martyrologiu. Dintre acestea cele mai elocvente par variantele celor două manuscrise cunoscute sub numele de *Codex Bernensis 289* și *Codex Epternacensis* (Paris. lat. 10837). Astfel, în *Cod. Bern.* se face mențiunea :

PRID. NO. IUN. NIVIDUNO civitate Zotici, Attali, Eutici, Camasi, Quirini, Juliae, Saturnini, Galduni, Ninnitae, Furtunionis et aliorum

¹ Victor-Henrich Baumann, *Pontica*, 5, 1972, p. 547—564 ; idem, *Basilica cu „martyricon”* (sic !) etc., *BMI*, 41, 1972, 2, p. 17—26.

² I. Barnea, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure, Dacia*, N. S., 1, 1957, p. 280.

³ O astfel de atitudine negativă la R. Constantinescu, *RĚSEE*, 5, 1967, 1—2, p. 5—20, combătută de I. Barnea, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 417—420.

viginti quinque. Și mai departe : *In Celicia sanctorum Expergenti, Chictae, Italii, Philippi, Eustici, Rustici, Juliae, Saturnini, Jeciaci, Monnae, Furtuni, Criscentiae*. Iar mai jos : VIII ID. IUN. *Niveduno Amanti, Lucii, Alexandri, Andreae, Donati, Peregri. In Africa Itali, Zotici, Camasi, Philippi, Attali etc.*⁴.

Aceiași pasaj apare în *Cod. Eptern.* în felul următor :

Pridie non iun in ninive n(a)t(ale) dinoci zotici attali eutici camasi quirinae iuliae saturnae galduni ninnitae furtunionis et alior(um) XXV. Și mai departe : *in cilicia expergenti cristae itali philippi eustici rustuli camas iuliae saturnini eiagoni momnae furtuni crisentiae*. Și mai jos : VIII idus iun in aff amanti luci alexandri andreae donati peregrinae. *In aff itali zotici camari philippi attali etc.*⁵

În ciuda repetărilor de nume și a confuziilor datorate greșelilor de copisti, acum, după nebanuita descoperire de la Niculițel, apare clar că cei patru martiri menționați de *Martyrologium Hieronymianum* nu mai pot fi localizați nici în Africa⁶, nici în vreo altă cetate purtind același nume ca și cea de la Dunărea de Jos⁷ și cu atât mai puțin la Ninive, în Asyria (*cod. Epternacensis*), ci la Noviodunum din Scythia Minor, oraș pe al cărui teritoriu se află satul de azi Niculițel, situat ca într-o căldare între dealuri înalte, altă dată împădurite, la poalele cărora țîșnesc bogate izvoare de apă. Ultimul dintre cei patru martiri, Philippos, nu mai trebuie confundat cu unul din primii șapte diaconi creștini⁸, nici cu martirul omonim din Heracleea Traciei⁹, cu atât mai mult cu cât el este singurul martir menționat și de *Martyrologium syriacum* în ziua de 4 iunie, la Noviodunum (Bobidounia)¹⁰.

Cei patru martiri de la Noviodunum, împreună cu ceilalți 25 tovarăși ai lor, menționați numai de *Martyrologium Hieronymianum*, au fost martirizați cel mai probabil în timpul persecuției din timpul lui Dioclețian din anii 303—304 sau al lui Liciniu din anii 319—320, de cînd datează majoritatea martirilor de la Dunărea de Jos¹¹. Deși uciși poate chiar în cetate sau în apropiere de ea, corpurile lor au fost înmormîntate, potrivit obiceiului, *extra muros*, de data aceasta la mare distanță, dincolo de cimitirul păgîn, care se întindea la cîțiva kilometri sud de cetatea Noviodunum, într-un loc mai retras și poate împădurit, de pe panta de nord a dealului Roșu, de la NE de satul Niculițel, către poalele lui, unde se pare că se afla o așezare romană rurală. Cu prilejul sondajului arheologic efectuat în 1953 în zona de NE a satului, de o parte și de alta a pîrîului Niculițel (basilica

⁴ *Martyrologium ex codice Bernensi 289 secundum apographum* a Cl. V. Wilh. Arndt descriptum, ediderunt socii Bollandiani, Bruxelles, 1881, p. 29. Cf. *Acta Sanctorum*, Novembris, II, 1 : *Martyrologium Hieronymianum*, ed. J. B. De Rossi-L. Duchesne, Bruxelles, 1894, p. 75.

⁵ *Acta Sanctorum*, loc. cit. și p. 76.

⁶ *Ibidem*, II, 2 : *Martyrologium Hieronymianum*, ed. H. Quentin, Bruxelles, 1931, p. 307.

⁷ *Ibidem*, 21, Junii, I, Paris-Roma, 1867, p. 369 ; Ch. Auner, *Dobrogea, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, IV, 1, Paris, 1920, col. 1240.

⁸ *Acta Sanctorum*, II, 2, op. cit., p. 307.

⁹ *Ibidem*, p. 302 ; H. Delehaye, *Saints de Thracée et de Mésie*, *Analecta Bollandiana*, 31, 1912, p. 273 ; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, p. 119.

¹⁰ F. Nau, *Patrologia Orientalis*, 10, 1915, 1, 17, 9. Același martirologiu menționează la 25 mai, în același oraș (Bobidouna), pe martirul Flavian.

¹¹ Gh. Moisescu și colab., *Istoria Bisericii Române*, I, București, 1957, p. 48—49.

cu martyrrium se află pe malul drept al aceleiași piriu), au fost descoperite fragmente ceramice geto-dacice și romane din secolele II—IV, fragmente de cărămizi și olane de acoperiș, un zid cu mortar, atribuit secolului IV și o monedă de bronz din timpul împăratului Valentinian I (364—375)¹². La mică distanță spre V, aproape de centrul satului, a fost identificat unul din apeductele cetății Noviodunum (inedit).

Către sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui de al V-lea, după cum par să confirme crucea monogramatică, caracterele epigrafice ale inscripției și mai ales moneda descoperită chiar sub pragul intrării în cripta-martyrium, în locul mormîntului martiric cu aproximativ un secol mai vechi, a cărui înfățișare trebuie să fi fost mult mai modestă, a fost înălțată construcția martyrrium-ului descoperit în 1971, inclus în absida unei basilici clădite deasupra. Martyriumul de la Niculițel se înscrie în categoria martyriilor de plan pătrat sau aproape pătrat, cu ziduri pline pe trei laturi și încununate de câte o mică cupolă hemisferică, sprijinită pe trompe de unghi sau pe pandantivi¹³. El este cea mai veche construcție de plan pătrat (în formă de cub), acoperită de o cupolă, de pe teritoriul R.S. România și, pe cât se pare, cel mai vechi martyrrium de acest tip cunoscut pînă acum. De aici și datorită de a lua toate măsurile necesare pentru o cât mai bună conservare a acestui foarte important monument arhitectonic.

UN MARTYRIUM DÉCOUVERT À NICULIȚEL (DÉP. DE TULCEA)

RÉSUMÉ

D'une grande portée pour l'étude des commencements du christianisme en Scythia Minor (l'ex-province danubienne devenue la Dobroudja de nos jours) s'annonce une découverte faite à Niculițel, commune du département de Tulcea, en 1971. Il s'agit d'une basilique dotée d'un *martyrium*, mise au jour dans cette commune située à une dizaine de kilomètres environ au Sud des vestiges de l'importante forteresse et du grand port romains du Bas-Danube *Noviodunum* (l'actuelle Isaccea). Après l'inscription trouvée à Axiopolis en 1947, où il est question des martyrs Cyrille, Kyndéas et Tasios (Dasius), la récente découverte de Niculițel vient confirmer et éclairer quelques données plutôt imprécises — voire confuses — des Martyrologes.

Les quatre martyrs chrétiens (μάρτυρες Χριστοῦ) Ζώτικος, Ἀτταλος, Καμάσις et Φίλιππος mentionnés par l'inscription de la parois droite du *martyrium* de Niculițel, figurent dans les listes du Martyrologe Hiéronymien, à la date de 4 juin, à Noviodunum. Philippe, le dernier d'entre eux, est le seul également mentionné par le Martyrologe Syrien à la même date. Selon toutes les probabilités, ils auraient à eux quatre subi le martyre avec 25 compagnons pendant la grande persécution de Dioclétien des

¹² SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 182—184. Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 4, p. 666—667, attribue carpilor fragmentele ceramice geto-dacice de la Niculițel.

¹³ A. Grabar, *Martyrium*, Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique, 1, *Architecture*, Paris, 1946, p. 81—87.

années 303—304, mais il se peut aussi (avec de moindres chances de probabilité toutefois) que ce fut durant la persécution de Licinius, en 319—320.

Bien qu'ayant été tués à l'intérieur de la ville de Noviodunum ou dans ses proches environs, leurs dépouilles ont dû être enterrées *extra muros*, conformément à la tradition. Cet enterrement a pu avoir lieu à une distance relativement grande de la ville, dans quelque endroit isolé, peut-être même boisé, sur la rive droite du ruisseau Niculișel. Plus tard, vers la fin du IVe siècle ou au commencement du Ve, ainsi que la croix monogrammatique surmontant l'inscription l'atteste, de même que les caractères épigraphiques, du reste, et la monnaie trouvée sous le seuil de l'entrée dans la crypte-*martyrium*, le modeste édifice initial aura été remplacé par un autre. C'est ce-dernier qui fait l'objet de la découverte de 1971 : le *martyrium* englobé dans l'abside de la basilique construite en même temps au-dessus.

La construction du *martyrium* de Niculișel appartient à la catégorie des édifices de ce genre à plan carré ou à peu près carré, avec des murs pleins sur trois côtés et surmontés d'une coupole hémisphérique. Elle est la plus ancienne construction à plan carré (de forme cubique) et surmontée d'une coupole mise au jour en territoire roumain et, à ce qu'il semble, le plus ancien *martyrium* de ce type connu jusqu'à présent.